

Anarhistička biblioteka

Anti-Copyright

Rasprava o dobrovoljnom ropstvu

Étienne de La Boétie

Étienne de La Boétie
Rasprava o dobrovoljnom ropstvu
1550.

Étienne de La Boétie, *Discours sur la servitude volontaire*, oko 1550,
Bossard, Paris 1922.

Na osnovu prevoda Ivana Vejvode, Etjen de la Boesi, *Rasprava o
dobrovoljnom ropstvu*, Filip Višnjić, Beograd 1986. Prevod je
delimično korigovan.

anarhisticka-biblioteka.net

1550.

do seljaka i težaka zna za njihova imena, otkriva njihove poroke, baca na njih hiljade pogrda, uvreda, kletvi; sve njihove besede, sve njihove želje okrenute su protiv njih; sve svoje nevolje, kuge, gladi, sve to njima prebacuju; a ako im ponekad na izgled i učine neku počast, istovremeno ih u svom srcu proklinju, a groze ih se više od svih divljih zveri. Eto slave, eto časti koju poberu svojom službom u korist ljudi koji, čak i da mogu da ih raskomadaju tako da svako dobije parče njihovih tela, verovatno još uvek ne bi bili zadovoljni ili bi tek upola olakšali svoje patnje. Čak i nakon smrti miljenika, oni koji dolaze posle nikada nisu tako lenji da ne bi ocrnili imena tih ljudoždera³⁶ tintom hiljadu pera, da ne bi uništili njihov ugled u hiljadu knjiga, a potomstvo tako reći čak i njihove kosti vuče po blatu, a sve to da bi ih kaznilo još i nakon smrti za njihov život.

Naučimo, dakle, ponešto, naučimo da činimo dobro; dignimo pogled ka nebu ili zbog naše časti ili zbog same ljubavi prema vrlini, ili, bolje rečeno, pre zbog ljubavi i časti svemoćnog boga koji je siguran svedok našeg delanja i sudija naših nedostataka. Što se mene tiče, mislim, i ne verujem da grešim, da od tiranije nema ništa suprotnije pravednom i dobrom bogu; zato on sigurno tamo sprema neke posebne muke za tirane i njihove saučesnike.

---

³⁶ Ime koje je Homer nadenuo jednom kralju u *Ilijadi* (V. 341).

„Vladavina mnogih ne valja –
neka jedan vlada nad vojskom,
neka jedan bude kralj.“

To su reči koje, po Homeru, javno izgovara Odisej.¹ Da se zadovoljio samo rečenicom

„Vladavina mnogih ne valja...“

ništa bolje ne bi mogao reći. Ako je, međutim, hteo da zbori još umnije, trebalo je da kaže kako gospodarenje mnogih ne može biti dobro, pošto je moć Jednog, od trenutka kada on dobije titulu gospodara, opaka i bezumna; Homer je, naprotiv, zaključio rečima:

„neka jedan vlada, neka jedan bude kralj.“

Treba ipak da oprostimo Odiseju što je tako zborio, jer mu je to pomoglo da smiri pobunu vojske – smatram da je svoj govor više prilagodio okolnostima nego istini. Međutim, ako ćemo pravo, treba reći da je krajnja nesreća biti podanik jednog gospodara, za koga se nikada ne može pouzdano reći da je dobar, jer uvek može sebi dopustiti da bude zao; a imati više gospodara znači biti isto toliko puta više nesrećan. Za sada ipak ne želim da se upuštam u to pitanje, o kojem se toliko puta raspravljalo: da li su drugi oblici republike² bolji od monarhije?³ Ali, pre nego što pređem na to pitanje – na koje mesto treba staviti monarhiju među raznim republikama – hteo bih da znam da li joj je uopšte tu mesto, pošto je teško poverovati kako ima išta javno u toj vladavini u kojoj sve pripada Jednom. No, ostavimo to pitanje za neko drugo vreme; ono zahteva posebnu raspravu, a povuklo bi za sobom svakojaka politička sporenja.

---

¹ Odisejeve reči preuzete su iz Homerove *Ilijade* II, 204–205 (vidi prevod Miloša N. Đurića, Matica srpska, Novi Sad, 1972, str. 79).

² Ovde: upravljanje javnim stvarima, u opštem značenju.

³ La Boesi koristi reč u etimološkom značenju, „vladavina jednog“ (prema

Hteo bih, ovom prilikom, da shvatim kako to da toliko ljudi, toliko sela i gradova, toliko nacija podnosi katkad jednog jedinog tiranina, koji ima samo onu moć koju mu oni daju; koji ima snage da im naudi jedino ako su oni voljni da to podnose; koji može da im učini neko zlo samo ako oni pristanu da ga trpe, umesto da mu protivreče. To je jamačno velika, a ipak tako obična stvar, pa se valja pre žalostiti nego čuditi tome što milioni ljudi bedno služe, pognutih glava, pod sramnim jarmom, ne zato što ih na to primorava neka jača sila, već zato što su izgleda opčinjeni i očarani samim imenom Jednog, pred kojim ne bi trebalo da se plaše upravo zato što je on sam, niti da vole njegove osobine, jer prema njima postupa nečovečno i divljački. Slabost nas ljudi takva je da često moramo da budemo poslušni prema sili; u tom slučaju treba pustiti da prođe vreme, pošto ne možemo uvek biti najjači. Ako je, dakle, neki narod silom rata primoran da služi tiraninu, kao što je Atina služila tridesetorici tirana,⁴ onda se ne treba čuditi nad tim podaništvom već žaliti što je do njega došlo; ili, bolje rečeno, ne treba ni žaliti, niti se čuditi, već strpljivo podnositi zlo i čuvati se za bolje prilike u budućnosti.

Narav nam je takva da dobar deo svog života posvećujemo običnim prijateljskim obavezama. Posve je umno voleti vrlinu, ceniti lepa dela, biti zahvalan za dobro koje nam je učinjeno i umanjiti često sopstvenu dobrobit, kako bismo povećali čast i prednosti osobe koju volimo i koja to zaslužuje. Na taj način, ako su žitelji neke zemlje našli veliku ličnost koja je na delu pokazala znatnu sposobnost predviđanja događaja kako bi ih zaštitila, znatnu hrabrost u tome da ih odbrani, znatnu brigu u vladanju, te ako otada pa nadalje steknu naviku da budu poslušni prema njoj i da se uzdaju u nju toliko da joj daju određene privilegije, onda ne znam da li je razborito pomerati je odatle, s mesta na kojem je činila dobro, na mesto

---

grčkom *monos* i *arkhein*).

⁴ Autokratski Savet tridesetorice koji je Sparta nametnula Atini 404. pre n. e, nakon pobeđe u Peloponeskom ratu i koji je trajao osam meseci.

vidim u tvojoj jazbini; ali vidim dosta tragova životinja koje idu do tebe a ne vidim nijedan trag životinje koja ide od tebe.“

Ti bednici bliski tiraninu vide kako se sija njegovo blago, gledaju začuđeni u blesak njegove raskoši; namamljeni tim sjajem, oni prilaze ne uviđajući da ulaze u plamen koji mora da ih sagori. Tako se, kako kaže stara bajka, znatiželjni satir, videvši blistanje vatre koju je našao Prometej, opekao kada je prišao da je poljubi pošto mu se jako svidela. Tako i leptir, o kome nam govori toskanski pesnik,³⁵ ulazi u vatru zato što ona sija, nadajući se da će da uživa u nekom zadovoljstvu, ne shvatajući njeno drugo svojstvo, to da gori. Ali čak i pod pretpostavkom da ovi ljubimci uspeju da se izbave iz ruku onog kome služe, oni nikada ne mogu da pobegnu od kralja koji dolazi posle: ako je dobar moraju mu položiti račune i podrediti se razumu; ako je loš i sličan njihovom starom gospodaru i on će da ima miljenike koji se obično ne zadovoljavaju samo time da zauzmu redom mesto drugih, već im najčešće otimaju i njihova dobra i život. Dakle, kako onda može da se desi da se nađe neko ko će, suočen sa tako velikom opasnošću i sa tako malo jemstva, hteti da zauzme to nesrećno mesto i da, uz toliko muke, služi tako opasnog gospodara? Kakva je to muka, kakva žrtva, dobri bože? Danju i noću bdeti nad time da ugodiš Jednom, a da ipak od njega podozrevaš više od bilo kog drugog čoveka na svetu; biti uvek budnog oka, otvorenog uha da bi čuo odakle dolazi udarac, da bi otkrio zamke, da bi osetio zaveru družine, da bi predao onog koji ga izdaje, smeja se svakom, a ipak se bojao svih; nemati ni otvorenog prijatelja, ni sigurnog neprijatelja, uvek nasmešenog lica i hladnog srca, u nemogućnosti da budeš radostan, a ne usuđujući se da budeš tužan.

Zanimljivo je, međutim, razmatrati šta je to što dobijaju od sve te muke i koje dobro mogu da očekuju od svoje patnje i bednog života. Narod obično za sve zlo od kojeg pati uopšte ne optužuje tiranina, već one koji njime vladaju. Narodi, nacije, ceo svet bez izuzetka, sve

---

³⁵ Frančesko Petrarca, u Sonetu 17 („Sono animali...“)

strahovali od njegove moći. Tako je Stefan ubio Domicijana, Komoda je ubila jedna od njegovih ljubavnica, a Antonina Karakalu je ubio Makrin,³⁴ i tako gotovo svi drugi.

Izvesno je da tiranin nikada nije voljen, niti voli: prijateljstvo je sveta reč, ono je svetinja; ono nastaje samo među dobrim ljudima i stiče se jedino međusobnim poštovanjem; održava se ne toliko uslugom, koliko časnim životom; ono što jednog prijatelja čini sigurnim u drugog jeste saznanje koje ima o njegovom integritetu; za to mu jemči njegova prirodna dobrotu, vera i postojanost. Prijateljstvo ne može da postoji tu gde ima okrutnosti, tu gde nema odanosti, tu gde nema pravde; a kada se zlobnici okupe, onda je to zavera a ne družina; oni jedni druge ne vole, već strahuju jedan od drugog; oni nisu prijatelji već saučesnici.

Čak i da nema tih prepreka bilo bi teško pobuditi pravu ljubav kod tiranina, naime, budući da je iznad svih i da nema prijatelja, on je već izvan granica prijateljstva zasnovanog na jednakosti, prijateljstva koje se nikada ne muti i koje je uvek ujednačeno. Eto zašto kod deobe plena među lopovima postoji dobra volja – jer su jednaki i prijatelji; a ako se međusobno ne vole, onda bar ne strahuju jedan od drugog i ne žele da razjedinjavanjem oslabe svoju snagu. Miljenici tiranina, međutim, nikada ne mogu da budu sigurni jer su ga oni sami naučili tome da može sve, da nema ni zakona ni dužnosti koji ga obavezuju, jer se navikao da mu je jedini razum volja, da nema nijednog prijatelja, da je gospodar svima. Zar nije onda velika šteta što, videći toliko očiglednih primera, prisustvo takve opasnosti, niko neće da postane mudar na račun drugog, što među toliko ljudi koji se tako voljno približavaju tiraninu nema nijednog koji bi bio mudar i srčan do te mere da mu kaže ono što u bajci lisica veli lavu koji se pravio da je bolestan: „Došla bih rado da te

³⁴ Domicijan (81–96): rimski car koga su ubili zaverenici predvođeni oslobođenim robom Stefanom (poznatim i kao Kliment); Komod (161–192): sin Marka Aurelija, rimski car; Antonin Karakala, rimski car (211–217), koga je ubio Marko Opelije Makrin, i proglasio sebe carem.

gde bi mogla da čini zlodela. Izgleda, međutim, da je sasvim prirodno i razumno izraziti dobrotu prema onome koji nam je pričinio toliko dobra, i ne plašiti se da će nam od njega doći neko zlo.

Ali, o dobri bože! Šta li to može biti? Kako to uopšte nazvati? Kakva li je to nesreća? Kakvo li je to zlo, tačnije, kakav je to nesrećni porok? Videti da je beskrajno mnoštvo ljudi ne samo poslušno, već i gurnuto u ropstvo; da se njime ne samo vlada, već i da se nad njime sprovodi tiranija; da njegovi nisu ni dobra, ni roditelji, ni žene, ni deca, čak ni sopstveni život. Ono pati zbog pljačke, lopovluka i svireposti, i to ne od neke vojske ili varvarske horde (od kojih bi svako krvlju branio svoj život) već od jednog jedinog čoveka; ne od nekog Herakla ili Samsona, već od čovečuljka. On je najčešće najveća kukavica i mekušac u celom narodu; nije navikao ni na miris baruta, niti na viteška nadmetanja; ne samo da je nesposoban da zapoveda ljudima već nije u stanju da zadovolji ni najslabašnju ženu. Hoćemo li to nazvati kukavičlukom? Hoćemo li ljude koji takvom čoveku služe nazvati kukavicama i slabićima? Ako se dvojica, trojica ili četvorica ne brane od jednog, to je čudno, ali ipak moguće; može se, u tom slučaju, reći da je to zbog manjka srčanosti. Ako, međutim, stotinu ili hiljadu njih trpe jednog, hoćemo li i dalje govoriti kako je to kukavičluk i kako se ljudi ne usuđuju da ga napadnu, ili možda pre da ne žele da ga napadnu, zato što ga preziru i potcenjuju? Ali, ako vidimo da ne samo stotinu ili hiljadu ljudi već i stotinu zemalja, hiljadu gradova, milion ljudi ne napada pojedinca koji se prema njima odnosi, u najboljem slučaju, kao prema slugama i robovima, kako ćemo to onda nazvati? Da li je to kukavičluk? Svaki porok, naravno, ima svoje granice, preko kojih ne može preći; dvoje, a možda i desetero, mogu strahovati od jednog; ali kada se hiljadu ljudi, milion ljudi i hiljade gradova ne brane od jednog, to onda više nije kukavičluk, jer kukavičluk dotle ne seže, kao što ni junaštvo ne zahteva da samo jedan čovek osvoji tvrđavu, napadne celu vojsku, osvoji kraljevstvo. Kakav li je to onda čudovišni porok, koji ne zaslužuje da bude nazvan kuka-

vičlukom, kojem se ne može naći dovoljno gadno ime, porok koji priroda poriče da ga je stvorila i kojeg jezik odbija da imenuje?

Neka se na dve strane postavi pedeset hiljada naoružanih ljudi, neka zauzmu borbeni raspored, neka se sukobe; jedni su slobodni i bore se za svoju slobodu, drugi pokušavaju borbom da im je otmu; kome će pripasti pobeda, ko će srčanije ući u borbu: oni koji se nadaju da će im nagrada biti očuvanje sopstvene slobode ili oni koji kao nagradu za zadate i primljene udarce očekuju samo ropstvo drugog? Jedni pred očima uvek imaju sreću prošlog života i iščekivanje istog blagostanja u budućnosti. Oni ne misle toliko na tegobe, na trenutne patnje u borbi, koliko na muke koje će kao pobeđeni morati zanavek da trpe – i oni i njihova deca i celo njihovo potomstvo. Druge ohrabruje samo pohlepa, koja se odmah topi pred opasnošću i čija se tobožnja žestina gasi gotovo odmah, u krvi prve rane. Šta je to u čuvenim bitkama Miltijada, Leonide, Temistokla⁵ od pre dve hiljade godina – koje su i danas još tako sveže u knjigama i sećanju ljudi, kao da su nedavno vojevane u Grčkoj, za njeno dobro i za primer celom svetu – šta je tom tako malom broju Grka u tim bitkama ulivalo ne samo snagu već i srčanost da se odupru moći tolikih brodova, koje je i more jedva držalo, da pobeđe toliko naroda, u kojima su zapovednici neprijateljskih vojski bili brojniji od svih Grka zajedno? Nije li u tim slavnim danima bitka između Grka i Persijanaca bila manje važna od pobeđe slobode nad služenjem, od pobeđe slobodnih ljudi nad pohlepom?

Zadivljujuće je slušati priče o junaštvu koje sloboda uliva u srca onih koji je brane. Međutim, događa se, u svim zemljama, među svim ljudima, svakoga dana, da jedan čovek ugnjetava stotine hiljada i lišava ih slobode; ali, ko bi poverao u to samo na osnovu priče, da se u to sam ne uveri? I kada bi nam neko pričao o tome

---

⁵ Miltijad: atinski vojskovođa koji je pobedio Persijance kod Maratona 490. pre n.e.; Leonida: spartanski kralj i vojskovođa, poginuo 480. pre n.e. braneći sa svojih trista vojnika Termopilski klanac od prodora Persijanaca; Temistokle: atinski vojskovođa i državnik, odneo veliku pobeđu nad persijskom vojskom pod Kserksom, u pomorskoj bici kod Salamine, 480. pre n.e.

va dvojica imala zlu kob da se približe tiraninu koji im je poverio vođenje njegovih poslova, obojica cenjeni od njega, obojica miljenici, od kojih ga je jedan obrazovao i smatrao činjenicu da ga je od detinjstva vaspitao jemstvom njegovog prijateljstva; ta trojica su, međutim, svojom smrću dovoljno dokazala koliko je malo sigurnosti u naklonosti lošeg gospodara. A istini za volju, kakvom li se prijateljstvu može neko nadati od onog čije je srce tako tvrdo da mrzi svoje poslušno kraljevstvo, i koji, pošto ne zna da voli, osiromašuje sam sebe i razara svoje carstvo?

Ali, ako hoće da kaže da su ova trojica zapali u nevolje zato što su bili dobri, neka se pogleda поближе okolina tog tiranina Nerona i videće se da ni oni koji su stekli njegovu naklonost i održali je zlim sredstvima nisu dugo trajali. Ko je ikada čuo za tako neobuzdanu ljubav, za jogunastu nežnost; ko je ikada video čoveka tako uporno vezanog za ženu, Nerona za Popeju? Ipak on je tu ženu kasnije otrovao. Njegova majka Agripina je ubila svog muža Klaudija da bi sina dovela na presto carstva; a da bi ga zadovoljila, nije joj bilo teško da bilo šta uradi ili propati. Dakle, njen sin, njeno dojenče, njen car stvoren njenom rukom, na kraju joj je, nakon nekoliko neuspešnih pokušaja, oduzeo život; tada nije bilo nikog ko nije rekao da je ona itekako zaslužila tu kaznu samo je trebalo da to učini neko drugi. Ko je bio lakši za baratanje, jednostavniji i, bolje rečeno, gluplji od cara Klaudija? Ko je bio veći papučić nego on pod Mesalinom? Na kraju je i nju predao u ruke dželatru. Tiranima glupost uvek ostaje po tome što ne znaju kako da čine dobro. Ali, ne znam kako im se na kraju, okrutnim ponašanjem čak i prema onima koji su im bliski, probudi duh, ma koliko malo tog duha u sebi imali. Dosta su poznate reči jednog drugog, koji je ženi koju je najviše voleo podario ove lepe reči, videvši otkriven vrat: „Ovaj lep vrat će odmah biti presečen, ako ja to naredim.“³³ Eto zašto je većina starih tirana bila obično ubijana od njihovih miljenika, koji pošto su upoznali prirodu tiranije nisu mogli da budu sigurni u volju tiraninovu i stalno

---

³³ Reč je o Kaliguli.

da kažu da su svoji; i kao da uopšte neko može da ima nešto pod tiraninom; tako oni hoće da dobra budu njihova, zaboravljajući pri tom da su oni ti koji mu daju snagu da svima otme sve, ne ostavljajući ništa za što bi moglo da se kaže da je nečije. Oni uviđaju da jedino dobra podređuju ljude njegovoj okrutnosti, da je u odnosu na njega jedini zločin dostojan smrti taj da se nešto poseduje; uviđaju da on voli jedino bogatstvo i da upropašćuje samo bogate, a oni sebe privode kao pred kasapina, da bi se tako puni i siti, ponudili i izazvali njegovu zavist. Ovi miljenici ne bi trebalo da se prisećaju toliko onih koji su stekli mnoga dobra pored tiranina koliko onih koji su, gomilajući dobra, neko vreme posle toga izgubili i dobra i živote; ne treba da im pada na um koliko je drugih steklo bogatstva već koliko je mali broj onih koji su sačuvali takvo bogatstvo. Neka se pogledaju sve stare istorije, neka se razmotre oni koje su nam u sećanju i videće se sasvim razgovetno koliko je velik broj onih koje su na kraju uništili ti isti vladari čiju su naklonost pridobili zlim sredstvima, čiju su zlobu upotreбили ili jednostavnost zloupotreabili; i kao što im je bilo lako da ih uzdignu, tako su ih posle najednom satrli. Među velikim brojem onih koji su se ikada našli u blizini toliko loših kraljeva jamačno je mali ili nepostojan broj onih koji nisu ponekad osetili na sebi tiraninovu okrutnost, koju su prethodno podsticali protiv drugih, i koji su, najčešće bogateći se ostacima drugog, pod senkom tiraninove naklonosti, na kraju obogatili njega svojim ostacima.

Čak i dobri ljudi (ako se ikad uopšte nađe neko takav koga tiranin voli) ma koliko imali njegovu naklonost, ma kako bili vrlji i nepodmitljivi, takvi da doživljeni izbliza izazivaju poštovanje čak i u zlima, takvi dobri ljudi, rekoh, ne bi ga dugo izdržali i potrebno je da i oni propate to opšte zlo i da na svojim leđima osete tiraniju. Jedan Seneka, Bur, Trasea,³² to trojstvo dobrih ljudi od kojih su pr-

³² Seneka (3–65): rimski filozof stoičke škole, učitelj Neronov; Afranije Sekst Bur: komandant pretorijanaca, komandant carske palate, Neronov savetnik; Trasea Pet: stoik, pobornik starih republikanskih sloboda, senator, carski savetnik.

kao o nečemu što se dešava samo u nekim čudnovatim i dalekim zemljama, ko bi poverovao da je to istinito, a ne samo nešto izmišljeno i lažno? Protiv takvog, jednog tiranina, ne treba se boriti, ne treba se braniti; on će poraziti samog sebe, ako zemlja ne pristane na ropstvo. Ne treba mu ništa oduzeti, samo mu ne treba ništa dati; nije neophodno da zemlja učini nešto za sebe, pod uslovom da ne učini ništa protiv sebe. Dakle, sami narodi dopuštaju, odnosno rade tako da bivaju ukroćeni, jer bi samim odbijanjem da služe bili oslobođeni; narod sam sebe podjarmljuje, sam sebi preseca grkljan; taj isti narod, koji može da bira između podaništva i slobode, odbacuje slobodu i prihvata jaram, pristaje na sopstveno zlo, sam juri za njim. Kada bi ga nešto koštalo da ponovo stekne svoju slobodu, ne bih ga na to terao, ali šta bi čoveku inače trebalo da bude draže od povratka na svoje prirodno pravo, da od marve iznova postane čovek? Ipak, još jednom, ne očekujem od njega takvu hrabrost; dopuštam da više voli neku vrstu sigurnosti bednog življenja od neizvesne nade u lagodniji život. Ali, šta? Ako je slobodu dovoljno poželeti, ako je za nju potrebna obična volja, hoće li se naći bilo koji narod koji će poverovati kako preskupo plaća slobodu, ako zna da je može steći samo ako je poželi, i koji će zažaliti zbog svoje volje, ako se pokaže da svoje dobro može povratiti samo krvlju; to dobro, slobodu, čiji bi gubitak svim časnim ljudima učinio život nepodnošljivim i kojima bi bez nje smrt bila blagodet? Jamačno, kao što iskra postaje plamičak, koji stalno jača, i što se više drva dodaje, to više sagoreva, tako nije potrebno dolivati vode da bi se vatra ugasila; dovoljno je ne stavljati više drva i plamen se sam polako gasi, gubi snagu i prestaje da bude plamen. Slično tome, i tirani što više pljačkaju, to više zahtevaju; što više ruše i razaraju, to im se više daje i više služi; tako i oni stiču snagu i postaju sve jači i orniji za uništavanje i rušenje svega; ako im se, međutim, ništa ne daje, ako im se ne iskazuje poslušnost, ostaće, bez ikakve borbe i zadavanja udarca, ogoljeni i poraženi i više ništa neće biti isto, kao što se i koren do kojeg ne dopiru vlaga i hrana suši i vene.

Da bi stekli dobro koje žele, hrabri se neće osvrutati na opasnosti, razboriti neće zazirati od napora; kukavni i tromi ne umeju da izdrže zlo, niti da povrate ono za čim žude – oni ostaju na tome da žele, ali kukavičluk im oduzima srčanost da tome teže, iako želja da uživaju u tome ostaje u delu njihove naravi. Ta želja, zajednička mudrima i nesmotrenima, hrabrima i kukavnima, čini da oni žude za svim onim stvarima koje bi ih, jednom stečene, učinile srećnima i zadovoljnima. Ima samo jedna stvar zbog koje ljudima, ne znam zašto, u prirodi ponestaje snage da za njom žude – a to je sloboda, to tako veliko i ugodno dobro. Ako se ono izgubi, nagrnuće sva zla, a dobra koja preostanu od nje, iskvarena ropstvom, izgubiće ukus i miris. Ljudi ne žele slobodu, i to, čini se, iz jednog jedinog razloga: ako bi je poželeti, imali bi je; oni kao da odbijaju da steknu tu dragocenost, jer se do nje suviše lako stiže.

Jadni, bedni i bezumni ljudi, narodi tvrdoglavi u svojoj nevolji i slepi prema sopstvenom dobru! Dopuštate da ispred vas odnose najbolji i najsvetliji deo vaših prihoda, dopuštate da vam pljačkaju polja, da vam pustoše kuće i da oduzimaju stvari vaših predaka; živite tako kao da vam ništa više ne pripada; ako vam ostave pola vaših dobara, porodica, jadnih života, čini se da to smatrate velikom srećom; sva ta šteta, ta nesreća, ta ruševnost ne proističe od vaših neprijatelja već jamačno od vašeg neprijatelja, i to od onog kojeg ste vi učinili onim što jeste, za koga tako junački idete u rat i radi čije sujete ne odbijate da izložite smrti svoje živote. Onaj koji tako gospodari vama ima samo dva oka, dve ruke, jedno telo i ništa drugo što ne bi imao i poslednji stanovnik velikog i beskrajnog broja vaših gradova. Ono što on ima viška – to su sredstva koja mu vi pružate kako bi vas uništio. Odakle mu toliko očiju da vas uho-di osim ako mu ih vi sami ne dajete? Kako to da ima toliko ruku da vas udara, osim ako ih ne uzima od vas? Nisu li to vaše noge kojima gazi vaše gradove? Kako to da uopšte ima neku moć nad vama, osim ako to nije vašim posredstvom? Zar bi se usudio da vas zajaši da nije u sporazumu sa vama? Šta bi vam on uopšte mogao da niste jatak lopova koji vas pljačka, da niste saučesnik ubice ko-

vi od istog drveta. Eto strelaca, stražara, kopljanika! Oni sami pate zbog tiranina ali ti bednici, napušteni od boga i ljudi, srećni su što podnose zlo, ne da bi ga iskalili na onom koji njima čini zlo, već na onima koji, poput njih, pate i koji ne mogu ništa da urade. Ipak, kada vidim te ljude koji tako laskaju tiraninu kako bi mogli da iskoriste njegovu tiraniju i ropstvo naroda za svoje potrebe, često me izenađuje njihova zloba a ponekad njihova glupost u meni izaziva sažaljenje. Jer, doista, nije li približavanje tiraninu ništa drugo nego udaljavanje od slobode i, da tako kažemo, prihvatanje i stezanje ropstva sa obe ruke? Neka za trenutak stave na stranu svoje ambicije, neka se malo udalje od svoje škrtosti, neka sami sebe pogledaju, neka se prepoznaju i videće jasno da stanovnici sela, ti seljaci koje gaze nogama dok mogu i koje tretiraju kao lopove ili robove, videće, rekoh, da su ti tako zlostavljani ljudi srećniji i na izvestan način slobodniji od njih. Seljak i zanatlija, koliko god bili porobljeni, čim izvrše zapovest, vraćaju se odmah na svoj teren; tiranin, međutim, vidi one druge koji su blizu njega i koji se bećare i prose njegovu naklonost; oni ne samo što treba da rade ono što im se zapoveda već i da domišljaju šta on hoće, a često moraju čak i da mu predviđaju misli kako bi ga zadovoljili. Nije sve u tome da budu poslušni, treba da mu ugađaju, treba da se polome, da se muče, da se ubijaju radeći na njegovim poslovima; a pošto su zadovoljni samo njegovim zadovoljstvom, pošto svoj ukus podređuju njegovom, pošto siluju svoju narav, osiromašuju svoju prirodnost, moraju da motre na njegove reči, glas, znakove i oči: njihove oči, noge i ruke moraju stalno da budu zaokupljene praćenjem njegovih želja i otkrivanjem njegovih misli. Da li je to srećan život? Da li se to naziva življenjem? Postoji li uopšte na svetu nešto nepodnošljivije od toga, a sada ne govorim posebno o srčanom čoveku, ni o dobronamernom čoveku, već o svakom ko ima zdrav razum ili prosto ljudski obraz? Koje li je stanje bednije od ovakvog življenja, nemati ništa svoje, zavisiti od drugog za svoju ugodnost, slobodu, telo i život?

Ali, oni hoće da robuju da bi gomilali dobra, kao da uopšte mogu da zarade nešto što bi bilo njihovo, jer čak ni za sebe same ne mogu

kada dođe vreme i to čineći tako ogromno zlo da će moći da opstanu isključivo pod senkom onih prvih, da bi se na taj način izuzeli od zakona i njegovih kazni samo njihovim posredstvom. Veliki je niz onih koji dolaze iza ovih, a ko želi da se razonodi razmotavajući to klupko, videće da se njime za tiranina drži ne šest hiljada, već stotine hiljada, milioni njih vezanih za to uže – upravo kao što se Jupiter u Homerovoj priči hvali da jednim trzajem sličnog lanca može da privuče k sebi sve bogove. Otuda je poteklo jačanje Senata pod Julijem Cezarom, zatim ustanovljavanje novih funkcija, stvaranje položaja, i to sigurno ne zato da bi se reformisalo pravo već radi stvaranja novih oslonaca za tiraniju. Ukratko, na kraju ispada da zahvaljujući dobicima ili udelom u dobicima sa tiraninom, ima isto toliko ljudi kojima se tiranija čini korisnom, koliko je onih kojima bi sloboda bila bolja. I kao što lekari kažu da, kada u našim telima ima nešto bolesno, onda se to brzo prenosi i na zdrave delove, isto tako čim neki kralj proglašuje sebe tiraninom, sve ono što je loše, sav izrod kraljevstva (ne govorim sada o gomili sitnih lopova i grubijana koji ne mogu da učine ni dobro ni zlo republici već o onima u kojima obitava žarka ambicija i primetna škrtost), sve to što je loše okupi se oko njega i podržava ga kako bi imalo deo plena i kako bi svaki i sam bio mali tiranin pod velikim tiraninom. Tako čine veliki lopovi i čuveni gusari: jedni otkrivaju zemlju, drugi jure za putnicima; jedni su u zasedi, drugi na straži; jedni ubijaju, drugi pljačkaju i mada među njima postoji hijerarhija – jedni su sluge, drugi šefovi grupa – na kraju, svako od njih ima koristi ako ne od glavnog plena onda od učinka pljačke. Zar se ne kaže da su se sicilijanski gusari ne samo okupili u tako velikom broju da je protiv njih trebalo poslati velikog Pompeja, već da su u svoj savez privukli lepe gradove i velike centre u čijim su se lukama sklanjali na sigurno nakon povratka sa svojih akcija, dajući zauzvrat tim gradovima deo oduzetog plena.

Tako tiranin pokorava podanike, jedne pomoću drugih, a njega čuvaju oni od kojih bi trebalo i sam da se čuva, kada bi oni nešto vredeli: ali, kako se to kaže, da bi se drvo cepalo potrebni su klino-

ji vas ubija, i svoj sopstveni izdajica? Sejete vaša polja da bi ih on pustošio; nameštate i punite vaše kuće kako biste mu obezbedili lopovluk; hranite svoje kćerke kako bi on imao čime da zadovolji svoju pohotu; hranite svoju decu kako bi ih on, u najboljem slučaju, vodio u svoje ratove, poveo u klanicu i učinio ih poslanicima svoje pohlepe i izvršiocima svojih osveta. Vi sebe trošite naporima kako bi on mogao da se prenemaže u svom uživanju i svojoj prljavoj i gadnoj nasladi. Vi slabite da bi on bio jači, čvršći i da bi uzicu držao još kraće. A mogli biste da se oslobodite od tolikih nedostojnosti, koje ne bi podnele ni same životinje, ako pokušate, ne da ih se oslobodite, već da pokažete volju da to učinite. Budite odlučni u tome da ne želite više služiti i – eto vas slobodnih; ne tražim od vas da ga odbacite ili gurnete, već samo da mu više ne dajete podršku pa ćete sami videti da će on pasti od sopstvene težine i razbiti se poput kolosa ispod koga se izvuče osnova.

Lekari kažu da su uzaludni pokušaji da se izleče neizlečive rane, pa možda stoga nije mudro što ja savetujem narod u ovim stvarima jer je on, izgleda, već odavno izgubio osećanje za zlo koje ga je spopalo, što dovoljno pokazuje da mu je bolest smrtonosna. Pokušajmo, ako možemo, da pretpostavkama otkrijemo kako se tako duboko ukorenila ova tvrdokorna volja za ropstvom, koja sada čini da i sama ljubav za slobodom više ne izgleda toliko prirodna.

Prvo, a to je verujem, nesporno: kada bismo živeli sa pravima koja imamo zahvaljujući prirodi i na osnovu pravila kojima nas ona uči, bili bismo prirodno poslušni prema roditeljima, bili bismo podređeni umnosti i ne bismo bili ničije sluge. O poslušnosti koju svako gaji prema ocu i majci, isključivo shodno svojoj prirodi, svedoči svaki čovek ponaosob. Što se tiče uma i pitanja da li je on u nama urođen ili nije (pitanje o kome iscrpno raspravljaju akademici i koga se dotiču sve filozofske škole), mislim da neću pogrešiti verujući da u našoj duši postoji neki prirodni zametak uma koji se, podstaknut dobrim savetima i dobrim primerima, pretvara u vrlinu; nasuprot tome, ako um ne uspe da odoli porocima koji ga okružuju, taj isti zametak trune. Ono što je, međutim, u prirodi svima jasno i

očigledno i prema čemu ne smemo biti slepi to je sledeće: priroda, božji poslanik, dobročinitelj ljudi, učinila nas je sve jednakim po obliku i, kako izgleda, po istom kalupu, da bismo se svi međusobno spoznali kao drugovi ili pre kao braća. A ako je pri raspodeli svojih darova jednima ili drugima od nas dala neke prednosti u telu ili duhu, nije joj bila namera da nas stavi u ovaj svet kao omeđeno polje, niti je najjače i najsposobnije poslala ovde dole da, u ulozi oružanih razbojnika u šumi, gone one najslabije. Valja pre verovati da je, dajući nekima veći a nekima manji deo, htela da izazove u njima bratsku brižljivost koja bi se ogledala u tome što bi jači pomagali onima kojima je to neophodno: i tako, pošto je ta dobra majka svima nama dala celu zemlju za svoj dom, sve nas smestila pod isti veliki krov, sazdala nas sve po istom kalupu tako da svako može da se ogleda i prepozna u svakom drugom; pošto nam je svima dala taj veliki dar glasa i reči kako bismo mogli da prilazimo jedni drugima i da se bratimimo, te da zajedničkom i uzajamnom objavom naših misli stvorimo zajednicu naših volja; pošto je nastojala na sve načine da stvori i učvrsti čvor našeg saveza i društva, pošto je po svemu pokazala da nije želela samo da nas sjedini, već da nas sve učini jednima, onda ni po čemu ne treba sumnjati da smo svi po prirodi slobodni, jer smo svi drugovi; može li uopšte nekom pasti na um da je priroda, stavljajući nas sve u isto društvo, stavila nekoga u stanje ropstva.

Istini za volju, besplodno je raspravljati o tome da li je sloboda prirodna, s obzirom da niko ne može da bude u ropstvu a da mu se pri tom ne čini neko zlo, a nema ničeg što je toliko suprotno svetu u kome vlada priroda, koja je razumna, kao što je to nepravda. Ostaje onda da se kaže kako je sloboda prirodna i, prema tome, po meni: nismo samo rođeni sa svojom slobodom već i sa voljom da je branimo. A ako nekim slučajem posumnjamo u to i ako smo toliko iskvareni da ne možemo da prepoznamo svoje dobro kao ni svoje urođene sklonosti, onda moram da vam učinim tu čast i da tako reći uzdignem divlje zveri na postolje da bih vam pokazao vašu prirodu i vaše stanje. Bože, pomози mi; ako su ljudi gluvi, zveri urliču: žive-

bih bio nepromišljen kada bih hteo da poreknem naše knjige i da tako zađem na teren naših pesnika. Ali, da se vratim tamo odakle sam, ne znam kako, skrenuo nit moje rasprave. Uvek se dešavalo da su tirani, kako bi učvrstili svoje mesto, nastojali da naviknu narod ne samo na poslušnost i ropstvo, već i na obožavanje njih samih. Sve što sam dosad rekao o tome što je neophodno da bi se ljudi navikli da dobrovoljno služe, tirani primenjuju samo na sitan i neuki narod.

Sada, međutim, dolazim do tačke koja je, po meni, pokretač i tajna gospodarstva, oslonac i osnova tiranije. Onaj koji misli da tiranina čuvaju halebarde, stražari i noćne straže, po mom sudu, jako se vara. Oni se time služe, kako verujem, pre zbog forme i da bi zastrašili nego zbog toga što se u to uzdaju. Strelci sprečavaju ulaz u palatu siromašnima koji nemaju nikakva sredstva, a ne dobro naružanim ljudima koji mogu nešto i preduzeti. Sigurno je lako reći za rimske careve da nije bilo toliko onih koji su izmakli opasnosti zahvaljujući pomoći svojih stražara, koliko onih koje su ubili sami njihovi strelci. Ni grupe konjanika, ni čete pešadinaca, ni oružje nije ono što štiti tiranina; isprva se u tako nešto neće poverovati, ali je to sigurno tačno. Uvek četvoro ili petoro drže tiranina; četvoro ili petoro koji za njega drže celu zemlju u ropstvu; uvek je bilo petoro ili šestoro koji su uživali poverenje tiranina približivši mu se sami od sebe ili zato što ih je on pozvao da budu saučesnici u njegovim okrutnostima, drugari u njegovom zadovoljstvu, podvođači za njegove sladostrasti i učesnici u njegovim pljačkama. Ova šestorica upravljaju tako dobro svojim šefom da on postaje zao za društvo ne samo zbog svojih zlodela, već i zbog njihovih. Ova šestorica pak imaju ispod sebe šest stotina ljudi koji stiču korist, a sa njima čine ono što su ovi učinili sa tiraninom. Ovih šest stotina pod sobom imaju šest hiljada onih koje su unapredili u činove, kojima prepuštaju ili rukovođenje regijama, ili baratanje novcem kako bi pospešivali njihovu škrtost i okrutnost, koju će da primenjuju onda

---

vio praznik Panateneja.

od svemoćnog boga da vladaju i očuvaju ovo kraljevstvo. A i kada ne bi bilo tako, ne bih želeo da ulazim u raspravu o istinitosti naših tradicija, a ni da ih potanko raščlanjujem; ne želim da otmem ovu lepu temu o kojoj može tako dobro da se izrazi naša francuska poezija, sada ne samo poboljšana već, kako se čini, sasvim obnovljena od našeg Ronsara, našeg Baifa, našeg di Belea²⁸ koji u tome tako unapređuju naš jezik, usuđujem se nadati da uskoro nećemo imati nikakvog razloga da zavidimo Grcima i Latinima, osim na pravu starešinstva. Učinio bih sigurno nepravdu našoj rimi (rado koristim ovu reč, nije mi nemila mada su je mnogi učinili mehaničkom, jer vidim dosta ljudi koji su kadri da je ponovo oplemene i da joj vrate prvobitnu počast), učinio bih, kao što rekoš, veliku nepravdu ako bih joj sada oduzeo te lepe priče o kralju Klodoviku, na osnovu kojih mi se čini da već vidim kako se prijatno i lako razvija dar našeg Ronsara u njegovoj *Fransiadi*.²⁹ Slutim njegov domet, svestan sam njegovog pronicljivog duha, poznajem čovekov čar; imaće uspeha sa bojnomo zastavom kao i Rimljani sa svojim svetim štitovima.

„Štitovi pali sa neba“³⁰

tako kaže Vergilije; on će iz našeg svetog ulja izvući sve ono što su Atinjani izvukli iz Erihtonijeve korpe;³¹ učiniće da se o našem grbu govori kao što su oni govorili o svojoj maslinovoj grančici, za koju kažu da se još uvek može naći u Minervinoj kuli. Izvesno je da

²⁸ Pierre de Ronsard (1524–1585), Lazare de Baïf (1532–1589), Joachim du Bellay (1522–1560): pesnici *plejade* (grupe sedam francuskih pesnika), La Boesijevi savremenici, koji su težili da u pesništvo uvedu antički duh i antičke oblike.

²⁹ *La Franciade*, Ronsarov nedovršeni ep, pisan po uzoru na *Eneidu*; temelji se na legendi po kojoj je Frank, sin Hektorov, osnivač Francuske.

³⁰ Vergilije: *Eneida* VIII, 664, naved. izdanje, str. 266.

³¹ Sveti štitovi, pali sa neba, predstavljaju deo jednog mita vezanog za prve rimske kraljeve (kaže se da je pod Numom Pompilijem sa neba pao štit koji je nosio spas i dobrobit rimskom narodu – napravljeno je jedanaest kopija kako ne bi bio ukraden); isto značenje je trebalo da ima korpa pala sa neba koju pominje pesnik Kalimah (310–240. pre n.e.) u jednoj svojoj himni; kralj Erihtonije je ustanovo-

la sloboda. Mnoge od njih uginu čim ih uhvate; kao što riba umire čim nije u vodi, tako i razna stvorenja napuštaju svetlost dana ne želeći da prežive gubitak svoje prirodne slobode. Da među životinjama postoji hijerarhija, te zveri koje odmah uginu kad ih uhvate predstavljale bi životinjsko plemstvo. Ostale životinje, od najvećih do najmanjih toliko se opiru kandžama, rogovima, kljunom, kad ih uhvate, da time dovoljno govore koliko drže do onog što su izgubile. Kada su sasvim zarobljene daju nam toliko očiglednih znakova o saznanju svoje nevolje da se onda može lepo videti da od tog trenutka pa nadalje više čame nego što žive, i da svoj život produžuju više kako bi žalile svoju izgubljenu dobrobit nego da bi uživale u svom ropstvu. Šta drugo može da objasni ponašanje slona koji, braneći se do iznemoglosti i znajući da će da bude uhvaćen, obija svoju čeljust o drvo i lomi svoje zube, do njegova velika želja da ostane slobodan kao što je bio; tako on dolazi na pomisao da trguje sa lovcima: da vidi da li će, po cenu svojih zuba, moći da se oslobodi i da li će njegova slonova kost, ostavljena kao otkupnina, moći da mu obezbedi slobodu. Konja pak dresiramo čim dođe na svet kako bismo ga pripitomili da služi; ipak, naša briga i timarenje ne mogu ga sprečiti da zagriže uzdu kada hoćemo da ga ukrotimo, da se ritne kada ga podbodemo – time on hoće da pokaže svoju narav i tim svojim činom svedoči o tome da, iako služi, to nije po njegovoj volji, već po našoj prisili. Šta onda valja reći?

Čak i volovi stenju pod jarmom,
A ptice u kavezu pevaju tugovanke,

kao što sam već rekao na drugom mestu provodeći vreme u pravljenju rima na francuskom:⁶ jer kada tebi pišem, o Longa,⁷ ne plašim se da ubacim neke svoje stihove; dok ih tebi čitam oni gode mojoj sujeti jer ti tada izgledaš zadovoljan njima.

⁶ Ovi stihovi nisu pronađeni.

⁷ Reč je o La Boesijevom prethodniku u Parlamentu grada Bordoa, Gijomu de Liru de Longi (Guillaume de Lur de Longa).

Prema tome, ako svako biće koje ima osećaje svog postojanja, oseća zlodelo pokorenosti i teži slobodi; ako životinje koje su stvorene da služe čoveku mogu da se podrede tek pošto su protestovale suprotnom željom, kakva li je onda nesreća mogla da učini čoveka toliko neprirodnom; do te mere da je čovek, jedino stvarno rođen da živi slobodno, izgubio sećanje na svoje prvobitno stanje i na želju da ga ponovo zadobije.

Postoje tri vrste tirana; jedni stiču vlast na osnovu narodnih izbora, drugi silom oružja, a treći nasleđstvom. Oni koji su je stekli pravom ratovanja ponašaju se, kao što dobro znamo i kako se s pravom kaže, kao u osvojenoj zemlji. Oni koji se rode kao kraljevi, obično nisu ništa bolji od prvih, pošto su rođeni i vaspitani usred tiranije; sa mlekom posisaju i narav tirana, a na narode koji su im potčinjeni gledaju kao na nasleđene robove; zavisno od naklonosti kojoj su bliži, škrtosti ili raskalašnosti, koriste se svojim kraljevstvom kao svojim nasleđstvom. Onaj kome je narod dao vlast trebalo bi, čini mi se, da bude podnošljiviji; verujem da bi i bio kad ne bi, čim doživi da bude izdignut na tako visoko mesto, iznad svih drugih, polaskan ne znam već čime, što se naziva veličinom, čvrsto odlučio da više sa tog mesta ne ide. On gotovo uvek smatra da moć koju mu je poverio narod treba da prenese na svoju decu; čim donese takvu odluku, čudno je gledati u kojoj meri prevazilazi one druge tirane po svim porocima pa čak i u svireposti. Jedini način za osiguranje svoje nove tiranije oni vide u snažnom povećanju ropstva i u otuđivanju svojih podanika tako da, koliko god da je sveže sećanje na slobodu, ono će uskoro pod njima potpuno da iščezne. Tako, istinu govoreći, uviđam da među njima ima razlika, ali biram da ne vidim nijednu, jer, iako do vlasti stižu raznim sredstvima, način vladavine je uvek gotovo isti. Izabranici naroda se prema njemu ponašaju kao prema biku koga treba ukrotiti; osvajači se prema narodu ponašaju kao prema plenu na koji imaju sva prava, a naslednici kao prema krdu robova koje im sasvim prirodno pripada.

Tim povodom, da se nekim slučajem danas rode neki posve novi ljudi, nenaviknuti na pokornost, ali ni omamljeni slobodom, koji

bili, Salmonej ispašta na dnu pakla jer se podsmevao ljudima i hteo da izigrava Jupitera:²⁶

Na dnu se valjaju ubijeni gromom.
Videh dva džina – dva Alojeva sina,
Koji hteše rukama da otkinu nebo
I s božanske vlasti da Jupitera zbage.
Videh i Salmoneja – strašno kažnjena –
Vozi se kvadrigom i buktinjom maše
U trijumfu kroz Grke i Elide grad
– Oponašajući munju, Olimpa tresak,
Božanske počasti tražeći za sebe.
Varnice tuča ludom i konjski topot
Bili su tresak i nedostižna munja.
Svemoćni Div iz oblaka munju baci,
Ne, baklje niti dimljenu svetlost bora,
U strašni vihor strmoglavce ga gurne.

Ako se u ovom času, tamo dole, tako postupa s njim koji je samo izigravao glupana, onda verujem da su oni koji su veru koristili da bi činili zlo tamo primili na sebe još jači žig.

Naši su u Francuskoj posejali ne znam sve kakve žabe krastače, ljiljanove cvetove, sveto ulje, bojne zastave:²⁷ ma kako bilo, što se mene tiče, ne želim da ne verujem u to jer za to nisu imali razloga ni naši preci a ni mi, budući da smo u miru uvek imali dobre, a u ratu hrabre kraljeve, i mada su to kraljevi po rođenju, čini se da nisu bili po prirodi isti kao i oni ostali, već pre svoga rođenja odabrani

²⁶ Vergilije: *Eneida* VI, 585–594; preveo Mladen S. Atanasijević, Prosveta, Beograd, 1964, str. 207.

²⁷ La Boesi ovde pominje razne priče o prvim francuskim kraljevima, kao i znamenja i grbove iz rane francuske istorije. Bojna zastava (*l'oriflamme*) je trozubi barjak (na crvenoj pozadini stoji plamen) samostana Sen-Deni, koji su usvojili francuski kraljevi od XII do XV veka; tri ljiljana predstavljaju, prema legendi, grb francuskih kraljeva koji je uveo kralj Klodovik, zamenivši prethodni na kojem su se nalazile tri žabe.

asirskim carstvom, navikavali na robovanje pomoću te zagonetke i sve su voljnije robovali jer nisu znali ko im je gospodar i da li ga uopšte imaju, pa su na taj način živeli u strahu od jednog koga nikada nisu videli. Prvi egipatski kraljevi su se pojavljivali samo ako su nosili katkad mačku, katkad grančicu, katkad vatru na glavi; tako se maskiravši, izigravali su opsenare, i priređujući tako čudovišne pojave izazivali poštovanje i divljenje kod svojih podanika; a ovi, da nisu bili tako glupi i poniženi, trebalo je da se na to samo smeju i sprdaju. Jadno je slušati o svemu što su tirani u prošlim vremenima činili da bi utemeljili svoju tiraniju; sa koliko su se malih načina služili da bi to postigli, nailazeći uvek na svetinu kao skrojenu za njih, svetinu koja bi se uvek uhvatila u klopku, ma kako nemušto ta klopka bila postavljena; nikada je nisu lakše obmanjivali i bolje pokoravali nego kada su se najviše sa njom sprdali.

A šta da kažem o još jednoj bajci koju su stari narodi uzimali zdravo za gotovo? Čvrsto su verovali da palac Pira, epiroškog kralja,²⁵ čini čuda i da leći obolele od slezine. Ulepšavali su priču još više dodajući da će palac, kada telo kralja bude spaljeno, da ostane netaknut i nezahvaćen vatrom. Tako je narod uvek sebi glupo izmišljao lažne priče da bi u njih kasnije verovao. Mnoge od tih priča su napisane, ali takvim stilom da im se poreklo može pronaći u gradskim tračevima i ispraznim pričama svetine. Vespasijan je, kažu, vraćajući se iz Asirije i prolazeći kroz Aleksandriju, putujući za Rim da bi osvojio carstvo, činio čudotvorne stvari. Čopave je uspravljao na noge, činio je da slepi progledaju i mnoge druge lepe stvari u koje su, po meni, mogli da poveruju jedino oni koji su bili sleplji od onih koji su lečeni. I samim tiranima se činilo da je veoma čudno to što ljudi podnose da ih jedan čovek zlostavlja; zbog toga su isticali religiju kao svoj štiti, i ako je to bilo moguće, preuzimali su atribute božanstava u svrhu održanja svojih zlih života. Tako je sa Salmonejem i njegovim paklom; ako je verovati Vergilijevoj Si-

²⁵ Pir (318–272. pre n.e.), epiroški kralj; borio se protiv Rimljana i po cenu ogromnih gubitaka pobedio ih kod Herakleje i Askula („Pirova pobeda“).

ne znaju čak ni za imena pokornosti i slobode, i da im se ponudi da biraju između mogućnosti da budu robovi ili da žive slobodno prema zakonima, šta bi oni izabrali: nema sumnje da bi mnogo više voleli da slede svoj um nego da služe nekom čoveku, osim ako nisu poput onih Izraelaca koji su se bez motiva, bez ikakve prisile prepustili tiraninu.⁸ Nikako ne mogu da pročitam priču o njima a da me to ne razgnevi toliko da bih mogao da se odnosim prema njima gotovo neljudski, i to do te mere da bih čak osećao zadovoljstvo zbog svih nevolja koje su ih tim povodom zadesile. Da bi ljudi, bar dok imaju nešto ljudsko u sebi, dozvolili sebi da budu pokoreni, jamačno moraju da postoje dve stvari: ili da budu primorani na to ili da budu prevareni; primorani od strane tuđih vojski, kao Sparta i Atina od Aleksandrovih snaga,⁹ ili pak od stranaka kao kada je vlada Atine dospela u ruke Pizistrata.¹⁰ Ljudi često prevarom gube svoju slobodu, ali ne toliko zato što bivaju zavedeni drugom koliko time što sami sebe zavaravaju. Tako je narod Sirakuze, glavnog grada Sicilije, opkoljen sa svih strana neprijateljem i zaokupljen samo time da se spase neposredne opasnosti, izabrao tiranina Dionizija Prvog i prepustio mu upravljanje vojskom, ne obazirući se pri tom na činjenicu da su ga time učinili toliko moćnim da se prepredenjak, kada se pobedonosno vratio, ponašao kao da je pobedio ne samo neprijatelja već i svoje građane – unapređivao je sebe iz kapetana u kralja i iz kralja u tiranina.¹¹ Nezamislivo je kako narodu, kada je jednom podjarmljen, sloboda iščezne iz glave iznenada, do te mere da ga je nemoguće probuditi kako bi je ponovo zadobio; on služi tako dobro i voljno i videvši ga takvog moglo bi se reći ne da je iz-

⁸ Reč je o Saulu prvom, izraelskom kralju, oko 1000. pre n.e.

⁹ Aleksandra Makedonskog svi Heleni priznaju za svog vladara u Korintu 335. pre n.e.

¹⁰ Posle Solonove smrti (oko 559. pre n.e.), Pizistrat je uzurpirao vlast u Atini i vladao do smrti (sa izuzetkom dva kratka prekida), oslanjajući se na trgovce, zanatlije i slobodne seoske opštine.

¹¹ Dionizije Stariji, tiranin iz Sirakuze (430–367. pre n.e.). Spasio grad od invazije Kartaginjana.

gubio slobodu već da je zaradio svoje ropstvo. Istinu za volju, valja reći da je to uprkos njemu, kao i to da on u početku silom služi. Međutim, oni koji dođu kasnije služe bez kajanja i sasvim voljno čine ono što su prethodnici radili pod prisilom. Tako ljudi koji su rođeni pod jarmom, hranjeni i vaspitani u sluganstvu i ne gledaju dalje od svojih nogu, zadovoljni su da žive onako kako su rođeni. Uopšte ne misle da imaju neko drugo dobro ili pravo osim onog koje su zatekli; smatraju prirodnim ono stanje koje su zatekli rođenjem. Ipak, nema tog nasljednika, koliko god bio rasipan i nemaran, koji jednog dana ne pogleda u registre da vidi da li u potpunosti uživa u svojim pravima nasljedstva i proveri nije li neko prisvojio ta njegova prava ili prava njegovog prethodnika. Navika koja, međutim, u svim stvarima ima tako veliki uticaj na naše delanje, pokazuje svoju najveću moć time što nas uči da služimo; i kako se za Mitridata¹² kaže da je na kraju navikao da pije otrov, tako je i nas navika naučila da progutamo otrov ropstva a da nam on pri tom ne bude gorak. Ne može se poreći da nas priroda u nama vuče tamo gde ona želi i da čini da se za nas kaže da smo dobro ili loše rođeni; ali, valja priznati da ona ima manje uticaja od navike, jer se ono što je prirodno, ma kako bilo dobro, gubi ako se ne održava – okolina nas uvek oblikuje na svoj način, uprkos našoj prirodnoj sklonosti. Klice dobrog koje priroda stavlja u nas tako su krhke i mršave da ne mogu podneti ni najmanji udar pogrešne ishrane; te klice se ne održavaju tako lako kao što lako kržljaju, raspadaju se i postaju ništavne poput voćke. Voćka ima i zadržava to dobro u sebi ako joj se dopusti da nesmetano raste, ali ako se na nju nešto nakalemi, ona odmah gubi to dobro i daje neko drugo čudno strano voće. I trave imaju svoja svojstva, prirodnost i posebnost; međutim, mraz, vreme, teren ili ruka baštovana poboljšavaju ili umanjuju njihova svojstva; biljka koju vidimo na jednom mestu često je neprepoznatljiva na drugom. Ko gleda Venecijance, tu šaku ljudi koji žive tako

---

¹² Kralj Ponta, Mitridat VI Euptor (120–63. pre n.e.). Uzimao je otrove da bi postao neosetljiv na njih.

se govori o Neronu, ne vidim nikog ko se ne trese pri pomenu samog imena tog gadnog čudovišta, te obične i strašne beštije, a treba reći da je nakon njegove smrti, odvratne koliko i njegov život, taj plemeniti rimski narod do te mere osećao tugu sećajući se njegovih igara i gozbi da je bio spreman da zbog toga žali. Tako piše Kornelije Tacit, dobar, ozbiljan i jedan od najpouzdanijih autora. Sve to neće da izgleda čudno s obzirom na ono što je isti taj narod prethodno činio, prilikom smrti Julija Cezara koji je pogazio zakone i slobodu, ličnosti u kojoj, čini mi se, nema ničeg vrednog jer je njegova humanost, koja se toliko ističe, bila štetnija od okrutnosti najdivljijeg tiranina koji je ikada živeo; jer, istina je da je njegova otrovna blagost zašecerila ropstvo rimskog naroda. Nakon njegove smrti, međutim, taj narod koji je još u ustima nosio ukus njegovih banketa a u duhu sećanje na njegovu rasipnost, sakupio je klupe sa trga kako bi mu časno napravio lomaču da mu spali telo, zatim je podigao stub ocu naroda (tako je pisalo na vrhu stuba), i najzad mu odao veću počast mrtvom, kakav je bio, nego što je po pravilu trebalo odati počast živom čoveku, osim možda onima koji su ga ubili. Rimski imperatori nisu zaboravljali da uzmu titulu „narodni tribun“, kako zbog toga što je taj položaj smatran svetim i nedodirljivim, tako i zbog toga što je bio ustanovljen za odbranu i zaštitu naroda, i što su na taj način, uz naklonost države, obezbeđivali da narod ima više poverenja u njih, kao da je narod trebalo samo da se zadovolji nazivom funkcije a ne i da oseti njene suprotne učinke.

Danas ne čine ništa bolje oni koji svaki put, pre nego što učine čak i neko teško zlodelo, prethodno izreknu neku lepu misao o opštem javnom dobru i o opštoj koristi. Jer ti, o Longa, dobro znaš tu formulu koju bi oni mogli dosta vešto da koriste na nekim mestima, ali tamo gde ima toliko bezočnosti u većini slučajeva, jamačno ne može da bude veštine. Asirski kraljevi, i posle njih kraljevi Medije, pojavljivali su se u javnosti što je moguće docnije kako bi narod posumnjao da su oni nešto više od običnih ljudi, i tako ostavljali ljude u tim sanjarenjima koja podstiču izmišljanje stvari koje nisu viđene. Tako su se mnogi narodi, koji su dovoljno dugo pod tim

prema onome koji je voli i da je prostodušna prema onome koji je vara. Svaki narod se vrlo lako namami na ropstvo, čim mu se podnese pod nos i najmanji užitak – i nemojte misliti da postoji ptica koja bi se lakše uhvatila na varku, niti riba koja bi se brže upecala na udicu s crvom. Zaista je izvanredna stvar da se ljudi tako brzo prepuštaju, čim ih se zagolica. Pozorišta, igre, farse, spektakli, gladijatori, čudne zveri, medalje, slike i druge slične droge bili su mamac ropstva za narode starog veka, cena za izgubljenu slobodu, oruđa tiranije; ova sredstva, ova praksa, ovi mamci bili su u rukama starih tirana, pomoću kojih su uspavali svoje podanike pod jarmom. Tako su se zaglupljeni narodi, smatrajući ove razonode lepim, zabavljeni jalovim zadovoljstvom koje im je prolazilo ispred očiju, navikavali da robuju, tako jednostavno kao što deca uče da čitaju gledajući lepe slike u knjigama. Rimski tirani su se dosetili još jednog načina, često slaveći javne dekurije,²³ zloupotrebljavajući tu rulju koja se prepuštala najviše zadovoljstvima hrane onako kako je trebalo. Najučeniji među njima ne bi se odrekao svog tanjira čorbe da bi opet zadobio slobodu Platonove države. Tirani su u tim prilikama darežljivo davali četvrti sira, meru vina i sestercij;²⁴ bilo je onda zaista žalosno slušati poklike „Živeo kralj“: glupani nisu shvatili da, primajući sve te stvari, dobijaju nazad deo svojih stvari i da tiranin ne bi mogao da im da taj deo da im ga prethodno nije oduzeo. Jedan bi danas uzimao sestercij, drugi bi se kljukao hranom, blagosiljajući pri tom i Tiberija i Nerona za njihovu darežljivost; sutradan, primorani da se odreknu svog dobra u prilog njihove škrtosti, svoje dece u prilog njihove pohlepe, sopstvene krvi zbog okrutnosti ovih veličanstvenih imperatora, ne bi prozborili ni reč, poput kamena, ne bi se ni pomerili, poput panja. Uvek se svetina tako ponašala: spremna i otvorena za zadovoljstva koja ne može pošteno da primi a bezosećajna prema nepravdi i bolu koji razumno podnosi. Kada

---

²³ Grupe ljudi iz naroda, svrstane po desetinama i hranjene na račun javne blagajne.

²⁴ Sestercij: sitan novac u antičkom Rimu.

slobodno da ni najnesrećniji među njima ne bi hteo da bude kralj, uviđa da svi oni tako rođeni i odgojeni, znaju samo za jednu težnju – da što više imaju na umu očuvanje svoje slobode; tako naučeni i obrazovani od kolevke, ne bi dali ni najmanji deo svoje slobode za svu ostalu sreću na svetu; ko ih gleda, rekoh, otišao bi posle u zemlju onog koga zovemo veliki gospodar¹³ i video tamo ljude koji su rođeni samo zato da bi služili i koji se odriču svog života da bi održavali njegovu moć: da li bi taj koji gleda pomislio da su ovi i malopre pomenuti ljudi od iste prirode, ili bi možda pomislio da je, izašavši iz države ljudi, ušao u park zveri. Govori se da je Likurg, zakonodavac u Sparti,¹⁴ odgojio dva psa, dva brata šteneta od iste kučke: jednog je držao da se goji u kuhinji, a drugog navikavao da trči po poljima uz zvuk trube i horne, u želji da pokaže lakedemonskom narodu da su ljudi onakvi kakvim ih učini vaspitanje. Jednog dana doveo je oba psa na trg i između njih stavio čorbu i zeca; jedan je otrčao do tanjira čorbe a drugi za zecom; ipak su braća, reče on. Ovaj zakonodavac je umeo da pruži Lakedemoncima tako dobro vaspitanje da je svako bio spreman pre da hiljadu puta umre nego da prizna nekog drugog gospodara osim zakona i uma.

Drago mi je što ću ovde da podsetim na neke od najomiljenijih Kserkovih reči, koje potiču od velikog persijskog kralja i dva Lakedemonca: kada je Kserks pripremao svoju vojsku za osvajanje Grčke, poslao je svoje ambasadore po grčkim gradovima da traže vodu i zemlju, što je bio način da Persijanci pozovu te gradove na predaju. Nikoga nije poslao ni u Spartu ni u Atinu jer su Spartaci i Atinjani, kojima je Kserkov otac Darije jednom ranijom prilikom poslao ambasadore da prenesu sličan zahtev, te ljude bacili, jednog u jarak, a drugog u bunar, rekavši im da tu smelo uzmu vodu i zemlju i da ih odnesu svom vladaru. Ti ljudi, Spartanci i Atinjani nisu mogli podneti ni najmanju reč koja bi ugrozila njihovu slobodu.

---

¹³ Veliki gospodar, Sultan, turski car. Mletačka republika i Otomansko carstvo često su bili zaraćene suparničke sile.

¹⁴ Likurg: spartanski zakonodavac iz IX veka pre n.e.

Međutim, priznavši to, Spartanci su takvim ponašanjem razgnevili svoje bogove, posebno Taltibija, boga glasnika. Da bi ih smirili, Spartanci su odlučili da Kserksu pošalju svoja dva sugrađanina kako bi on, raspoložujući njima po svojoj volji, mogao da se osveti za ambasadore koje su Grci ubili njegovom ocu. Dva Spartanca, jedan Spermije i drugi Bulije,¹⁵ svojevoljno su se ponudili da pođu. Krenuli su i usput stigli do palate jednog Persijanca koji se zvao Hidarn, a bio je Kraljev poručnik svih azijskih gradova na obali mora; primio ih je časno i posle raznih drugih govora upitao zašto izbegavaju da stupe u prijateljstvo s kraljem; ako pogledate mene, reče Spartanima, videćete koliko kralj ume da ceni čestite ljude; isto tako kada biste i vi bili njegovi, on bi se prema vama slično ophodio, i svaki od vas bi bio gospodar jednog grčkog grada. „Hidarno, ti nam ne možeš dati dobar savet“, rekoše Spartanci, „jer si iskusio dobro koje nam obećavaš, ali zato ne poznaješ dobro koje mi uživamo; ti si iskusio naklonost kralja, ali ti ništa ne znaš o slobodi, o njenom ukusu, o tome koliko je ona slatka. Da si je sam okusio, ti bi nam savetovao da je branimo ne samo kopljem i štitom, već i zubima i nožima.“ Tako su mogli da odgovore samo Spartanci i obojica su govorili onako kako su bili vaspitani. Persijancu je bilo nemoguće da žali za slobodom, jer je nikad nije okusio, kao što je Lakedemoncu bilo nemoguće da trpi podaništvo jer je okusio slobodu.

Katon Utički je još kao dete, i pod nadzorom svog učitelja, često posećivao diktatora Sulu; kako zbog mesta i kuće iz koje je bio, tako i zbog toga što su bili bliski rođaci, Sulina vrata su mu uvek bila otvorena. Katonov učitelj je uvek išao sa njim u posetu, kao što je običaj sa decom iz dobrih kuća. Katon je primetio da u Sulinoj kući u prisustvu ili po naređenju Sule, jedne zatvaraju a druge osuđuju; jedan je bio prognan, drugi zadavljen; jedan je predlagao zaplenu dobara nekog građanina, drugi mu je tražio glavu. Jednom reči, sve se tu odvijalo ne kao kod sudije u gradu, već kao kod narodnog ti-

¹⁵ Vidi Herodotovu *Istoriju* VII, 133–137; prevod Milana Arsenića, Matica srpska, Novi Sad, 1980, knj. II, str. 175–177.

služe stranom vojskom koju plaćaju ne usuđujući se da stave oružje u ruke svoga naroda kome su činili zlodela. (Bilo je i dobrih kraljeva koji su plaćali strane vojnike, pa čak i sami francuski kraljevi, više ranije nego sada; ali, iz jednog drugog razloga – da bi sačuvali svoje vojnike, smatrajući da to nije veliki trošak kada je u pitanju čuvanje svojih ljudi. To je, verujem, ono što je mislio Scipion, veliki Afrikanac, kada je rekao da bi pre spasio jednog građanina nego porazio sto neprijatelja.) Jasno je da tiranin nikada ne misli da mu je moć osigurana sve dok ispod sebe još uvek ima nekog ko nešto vredi. Onda s pravom može da mu se kaže ono čime se diči Trason, a što je, po Terenciju²² prebacio gospodaru slonova:

„Zar ste zaista toliko ponosni
Što naređujete divljim zverima?“

To lukavstvo tiranina da zaglupljuje svoje podanike nigde nije jasnije saznatljivo nego u onom što je Kir učinio Lidanima pošto je zauzeo Sard, glavni grad Lidije, pošto je uhvatio i poveo Kreza, tog toliko bogatog kralja koji se predao. Doneli su mu vesti da su se građani Sarda pobunili; brzo ih je naterao na pokornost, ali ne hoteći da opustoši tako lep grad, niti da bude primoran da tu stalno drži vojsku da ga čuva, dosetio se izvanrednog načina da osigura posedovanje grada: ustanovio je u njemu javne kuće, krčme i javne igre i obnarodovao ukaz po kome građani treba da ih koriste. Taj garnizon mu je bio tako dobar da posle toga nikada nije morao da digne mač protiv Lidana; ti jadni i bedni ljudi su se zabavljali izmišljajući razne vrste igara tako da su Latini iz toga izvukli svoju reč, te ono što nazivamo rasonodom oni nazivaju Lude, kao da pri tom misle da kažu Lidi. Nisu svi tirani tako jasno izrazili svoju volju da omekšaju ljude ali, istini za volju, ono što je on formalno naredio jeste ono što je većina drugih činila na pritajen način. Doista, u prirodi svetine, čiji je broj uvek veći u gradovima, jeste da podozreva

²² Terentius, *Eunuchus/Eunuch*, čin III, sc. 1, v. 25, 160. pre n.e. („Theason es ferox, quia habes imperium in bestias?“).

sao i preneo u jednoj od svojih knjiga pod naslovom *O bolestima*.²⁰ Ta ličnost je sigurno imala veliko srce i to je i pokazala kada je kralj hteo da je privuče ponudama i velikim darovima. Hipokrat je kralju iskreno odgovorio da, kada bi se mešao u lečenje varvara koji su hteli da ubijaju Grke i kada bi svojim naukom služio onom koji je hteo da porobi Grčku, to bi bio teret na njegovoj savesti. Pismo koje mu je poslao još i danas stoji među njegovim delima i zauvek će da svedoči o njegovom velikom srcu i plemenitoj prirodi. Izvesno je, dakle, da se sa slobodom odjednom gubi i srčanost. Ljudi podanici u borbi ne pokazuju ni oduševljenje ni ljutitost: idu prema opasnosti kao da su vezani i obamrli, ne osećaju uopšte da u njima gori strast za slobodom koja čini da se opasnost prezre i koja stvara želju da se lepom smrću među drugovima stekne slava i čast. Među slobodnim ljudima svako je, po sopstvenoj želji, činio što je bolje mogao, svako za zajedničko dobro, svako za sebe; svi oni očekuju udeo u nevolji poraza ili u dobru pobeđe. Porobljeni ljudi, pored ratničke hrabrosti gube živost i u svim drugim stvarima, a srce im je nisko palo, meko je i nesposobno za sve velike stvari. Tirani to dobro znaju i, videvši da se to podanicima događa sve čine da bi ih učinili još mlitavijim.

Ksenofont, ozbiljan istoričar i jedan od najčasnijih Grka, napisao je knjigu u kojoj se nalazi dijalog o mukama tiranina, koji vode Simonid i Hijeront, tiranin iz Sirakuze.²¹ Ova knjiga je puna dobrih i ozbiljnih prigovora koji su, po meni, izloženi na najprikladniji mogući način. Da je bar bog hteo da je imaju pred očima svi tirani koji su ikada postojali i da se svi u njoj ogledaju kao u ogledalu, sigurno bi iz nje na svom licu prepoznali znakove sopstvenih poroka i donekle se zbog toga postideli. U toj raspravi se govori o mukama u kojima se nalaze tirani koji su, čineći svima zlo, prisiljeni da strahuju od svih ljudi. On, između ostalog, kaže da se loši kraljevi u ratu

²⁰ Hipokratov navod se ne nalazi u knjizi *O bolestima*, već u spisu *O vazduhu, vodi i tlu*.

²¹ Ksenofont: *Hijeront ili o tiraninu*, u: Leo Strauss: *O tiraniji*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1980.

ranina; to nije bio nikakav sud, već tiraninova jazbina. Dete onda reče svom učitelju: što mi ne daš bodež, sakriću ga pod mantiju a pošto često ulazim u Sulinu sobu još pre nego što ustane, imam dovoljno jaku ruku da mogu da oslobodim grad od njega – to su reči koje doista pripadaju Katonu; bio je to početak Katonov, dostojan njegove smrti. Ipak, neka se ne spominje njegovo ime ni zemlja, neka se samo govori o činu onako kako se dogodio; on sam za sebe kaže: zar se neće odmah reći da je to dete bilo Rimljanin, da je rođeno u Rimu, dok je Rim bio slobodan. Čemu ove reči? Ne zato što smatram da zemlja i zavičaj ne predstavljaju ništa, jer u svim predelima, u svakom podneblju, svuda je ropstvo gorko, a zadovoljstvo biti slobodan, već zato što smatram da treba žaliti one koji se već od rođenja nalaze pod jarmom; treba im oprostiti ili dati izvunjene što nikada nisu videli ni senku slobode, ništa o njoj nisu čuli, ne osećaju zlo što su robovi. Kada bi, kao što veli Homer za Kimerce,¹⁶ postojala zemlja u kojoj se sunce pokazuje sasvim drugačije nego nama, u kojoj ih obasjava šest meseci, a zatim ih ostavlja u tmuni: da li bi bilo čudno da se oni koji se rode tokom te duge noći i koji nisu nikada čuli za svetlost i nikada nisu videli dan, naviknu na tmine u kojima su se rodili i budu bez želje za danom? Nikada niko ne žali za onim što nikada nije posedovao, a žaljenje za nečim dolazi tek nakon zadovoljstva i saznanje o zlu uvek dovodi do sećanja na prošlu sreću. U prirodi čoveka je da bude slobodan i da želi da bude slobodan; ali priroda mu je takođe takva da se prirodno povija prema ishrani koju dobija.

Dakle, ako su, recimo, čoveku prirodne sve stvari kojima se hrani i na koje su navikava, onda je u njemu urođeno jedino ono na šta ga poziva njegova jednostavna i neizmenjena priroda. Tako je prvi uzrok za dobrovoljno ropstvo – navika. Kao što se događa sa ždrepcima koji prvo grizu uzde, a potom se igraju njima, tako i oni

¹⁶ Kimerci: legendarni narod koji je živio u zemlji u kojoj sunce sija samo pola godine. Vidi Herodotovu *Istoriju* IV, 11–13, naved. izdanje, knj. I, str. 278–279, i Homer: *Odiseja* IX, 12–19.

koji su se pre ritali zbog tereta na leđima, sada uživaju da se kite amom i kočopere se ponosni pod oklopom. Tako ljudi govore da su uvek bili podanici, da su njihovi očevi isto tako živeli; smatraju da su primorani da izdrže zlo, teše sebe primerima i trajanjem sami povećavaju posed onih koji ih tiranišu; međutim, godine koje prolaze nikada ne daju pravo na činjenje zla, ali uprkos tome povećava se nepravda. Uvek postoje neki koji su srećnije rođeni od drugih, koji osećaju teret jarma, pa ne mogu da se obuzdaju da ga ne stresu; koji nikada ne naviknu na jaram i koji, poput Ulisa koji je stalno lutao morem i kopnom da bi ugledao dim svog ognjišta, nikada ne mogu sebe da spreče u traganju za svojim prirodnim privilegijama, ni da spreče sećanja na pretke i svoje prvobitno stanje. To su ljudi čistog razuma i dalekovidog duha, koji se ne zadovoljavaju, poput svetine, gledanjem samo ispred svojih nogu, već radije gledaju iza i ispred sebe i sećaju se prošlih stvari kako bi sudili o onim stvarima koje predstoje u vremenu i da bi merili pojave u sadašnjem vremenu: to su oni koji sami po sebi imaju zrele umove koje su pri tom unapredili učenjem i znanjem. Kada bi sloboda bila sasvim izgubljena i sasvim izvan sveta, ti ljudi bi je zamišljali, osećali je u svom duhu i još uvek u njoj uživali; ropstvo nikako nije po njihovom ukusu, čak i kada je ukrašeno.

Veliki Turčin¹⁷ bio je svestan da knjiga i učenje daju ljudima, više od bilo čega drugog, smisao i razumevanje sebe samih i razvijaju mržnju prema tiraniji. Koliko znam, u toj njegovoj zemlji nema učernih ljudi, a on ih i ne traži. No, obično velika revnost i prilježnost onih koji su, uprkos vremenu, sačuvali odanost prema slobodi, ostaje bez učinka, ma koliko brojni bili, budući da se ti ljudi međusobno ne poznaju. Tiranin im je oduzeo slobodu delanja, govora i gotovo mišljenja; oni ostaju sami u svojim fantazijama. Prema tome, Momo,¹⁸ bog podrugljivosti, nije se suviše ni rugao čoveku kojeg je skovao Vulkan, kada mu je prebacivao što mu nije napravljen pro-

¹⁷ Sulejman Veličanstveni, turski sultan, vladao od 1520–1566.

¹⁸ U mitologiji: oličenje poruge.

zorčić na srcu kroz koji bi mogle da se vide njegove misli. Kaže se da Brut, Kasije i Kask, kada su preduzeli da oslobode Rim, odnosno ceo svet, nisu hteli da u tome učestvuje Ciceron, taj veliki i strastveni pristalica javnog dobra, ako je takvog ikada bilo, smatrajući da mu je srce preslabo za tako veliki čin; uzdali su se u njegovu volju, ali ne i u njegovu smelost. Ipak, ko god razmotri dela prošlosti i stare anale, shvatiće: gotovo svi oni koji su se, videvši svoju zemlju u nevolji i lošim rukama, s najboljim namerama latili da je oslobode – uvek su u tome uspevali jer je i sama sloboda bila na njihovoj strani, na strani onog što su vrlinom zamislili. Harmodije, Aristogiton, Trasibul, Brut Stariji, Valerije i Dijon¹⁹ to su uspešno i ostvarili. U takvim slučajevima, uz čvrstu volju, gotovo nikad ne izostane ni sreća. Brut Mlađi i Kasije su bili uspešni u oslobađanju zemlje od ropstva, ali su, vrativši slobodu, poginuli – ne bedno (kako bi sknavljanje bilo reći da ima ičeg bednog kod ovih ljudi, bilo u njihovoj smrti, bilo u njihovim životima?), već jamačno na veliku štetu, večnu nesreću i potpuno razaranje republike koja je, čini se, pokopana sa njima. Drugi, kasniji poduhvati protiv rimskih imperatora predstavljeni su zaverama ambicioznih ljudi koje ne treba žaliti zbog nevolja koje su ih zadesile jer je jasno da nisu nastojali da zbace krunu, već samo da je uzurpiraju, pretendujući da oteraju tiranina, ali da pri tom zadrže tiraniju. Što se njih tiče, ne bih želeo da su u svom poduhvatu uspeli i zadovoljan sam što su svojim primerom pokazali da sveto ime slobode ne treba zloupotrebljavati za pokrivanje rđavog poduhvata.

Ali, da se sada vratim na naše razmatranje koje mi je gotovo izmaklo; prvi razlog zbog kojeg ljudi dobrovoljno služe jeste zato što se rode i odgajaju kao slugani. Iz ovog proizlazi drugi razlog: pod tiranima ljudi lako postaju kukavice i mekušci. Za ovu napomenu sam duboko zahvalan Hipokratu, praocu medicine, koji ju je zapi-

¹⁹ Harmodije i Aristogiton (Atina 514. p.n.e.), vođe zavere protiv Hipije i Hiparha, Pizistratovih sinova; Trasibul: oterao tirane iz Atine 409. pre n.e.; Lucije Brut i Valerije: osnivači Rimske republike (510. pre n.e.); Dion iz Sirakuze (oko 410–354. pre n.e.) zbacio Dionizija Mlađeg, sina Dionizija Starijeg; vidi nap. 11.